

Een beeldje van den Heiligen Dionysius.

door

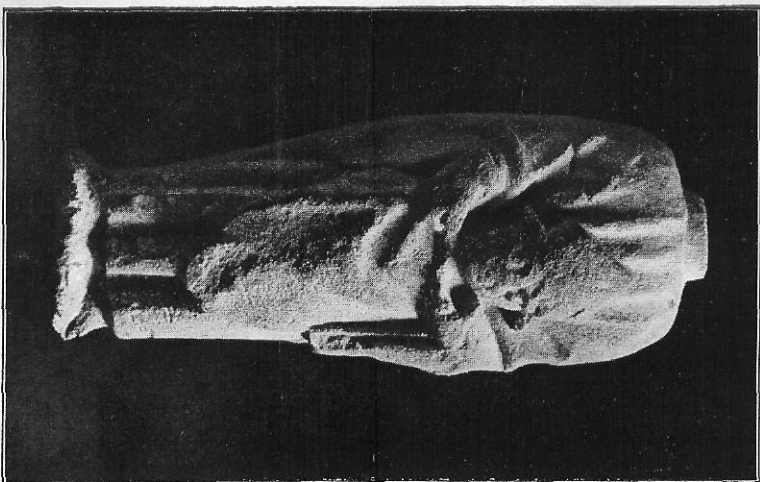
H. MARTIN.

In den herfst van het jaar 1914 werd aan de zuidwestzijde van den terp te Hantum (bij Dokkum) een steenen beeldje van den H. Dionysius gevonden. De terp ligt daar ± 4 M. boven het maaiveld en het beeldje werd op een diepte van $\pm 1\frac{1}{2}$ M. aangetroffen in een put die $\pm 2\frac{1}{2}$ M. diep was. Het werd door den terpbaas verkocht en kwam later in handen van Ds. H. Bakels. Deze publiceerde in de aflevering van 10 Maart 1917 (11^e jaargang no. 10) van het weekblad „Buiten” een fantastisch artikeltje over het beeldje en dateerde het o. a. op ± 900 à 1000 na Chr. en bleef bij deze meening niettegenstaande Prof. Schrijnen hem later berichtte dat deze dateering onjuist was. Tevens bood Ds. Bakels het voorwerp te koop aan en het mocht mij gelukken het beeldje voor het Friesch Museum te verwerven.

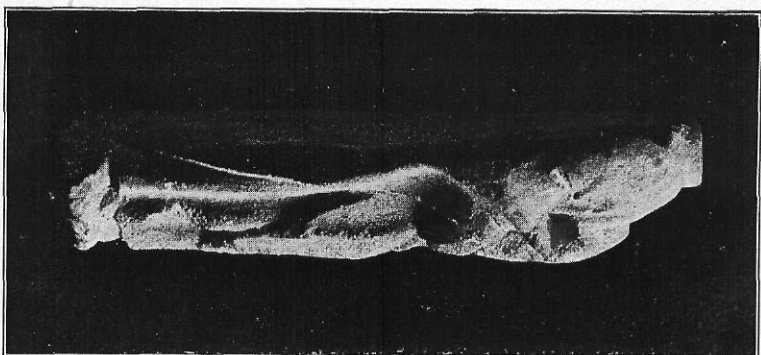
Alvorens tot een nadere beschrijving en daarmee verband houdende dateering over te gaan, zij hier iets omtrent de biographie van den Heilige vermeld. ¹⁾

De H. Dionysius was in de 2^e helft der 3^e eeuw werkzaam. Hij wordt vaak verward met den H. Dionysius de Aeropagiet, den bekeerling van den H. Paulus. Door paus Fabianus werd hij, met andere bisschoppen, als prediker naar Gallië gezonden om de geloovigen samen te brengen en kerken te bouwen. In Parijs stichtte hij een bisdom

¹⁾ Voor uitvoeriger gegevens raadplege men: Heinrich Detzel, Christliche Ikonographie.



Voor-aanzicht.



Zij-aanzicht.



Achter-aanzicht.

en verkondigde het evangelie, de heidenen tot het christendom bekeerend. Bij een christenvervolging werd de H. Dionysius met den priester Rusticus en den diaken Eleutherius gevangen genomen, gemarteld en ten slotte onthoofd. De legende ¹⁾ verhaalt dat de Heilige, na onthoofd te zijn, zijn hoofd nog over eenigen afstand zèlf heeft gedragen tot aan de plaats waar hij begraven werd. Boven zijn graf werd een kapel gebouwd die in 469 door de H. Geneveva tot een kerk werd vergroot. Aan zijn graf geschieden vele wonderen en van heinde en verre kwamen bedevaartgangers naar St. Denis om zijn hulp in te roepen. In de 7^e eeuw werden de reliquiën van den H. Dionysius, den H. Rusticus en den H. Eleutherius in zilveren sarcophagen gelegd en geplaatst in de door koning Dagobert gestichte abdij St. Denis. Zijn hoofd kwam in de Cistercienser-abdij Longpont in de diocees Soissons. In Frankrijk zijn ± 40 plaatsen naar den Heilige genoemd; eveneens is dit het geval met de Engelsche plaatsen Dennis en Dennisville. Reeds vroeg werd hij als beschermheilige van Frankrijk vereerd en „St. Denis” was de strijdkreet der Franschen in de middeleeuwen.

In kunstwerken wordt hij afgebeeld met het hoofd in de hand(en); ook wel eens zoo dat hij bovendien nog zijn levend hoofd, gedekt door de mitra, bezit! Deze wijze van voorstelling, die natuurlijk op de vermelde legende berust, draagt bovendien een symbolisch karakter. De H. Chrysostomus toch zegt dat, evenals in den strijd gekwetste soldaten hunne wonden aan den veldheer toonen teneinde hun loon te ontvangen, ook de martelaren, hunne hoofden in de handen toonend, van God alles kunnen verlangen wat zij wenschen.

Ook wordt, in verband met Psalm 119, vers 105, luidende: „Uw woord is mij eene lamp voor mijn voet en een licht op mijn weg”, de voorstelling wel eens aldus verklaard

¹⁾ Volgens H. d'Arbois de Jubainville is deze legende van Ierschen oorsprong. (zie: *Revue Celtique*, Dl. XII, 1891, pag. 166 en 167).

dat eigenlijk ieder Christen een H. Dionysius moest zijn en zijn hoofd als een licht voor zijne voeten en wegen behoorde te gebruiken.

De H. Dionysius is in alle christelijke landen vereerd, vermoedelijk wel het meest in Frankrijk. Reeds in miniaturen en reliekschrijnen uit de 13^e eeuw komen in dit land voorstellingen uit zijn leven voor.

Ook in ons land is deze Heilige in de middeleeuwen stellig tamelijk druk vereerd. Afgezien van Brabant en vooral Limburg, waren o. a. aan hem gewijd de kerken van Heer-Hugowaard, Oene (op de Veluwe), Rijssen, Veenhuizen (N.H.), *Slappeterp (Fr)*¹⁾ en een klooster te Amsterdam; in Utrecht bezat men een reliquie van hem.²⁾

Thans nog wordt de H. Dionysius als kerkpatroon vereerd te Asselt (L. Dek. Roermond), Schinnen (L. Bisd. Roermond), Smeijkuizen (L. Bisd. Roermond), Heijen (L. Bisd. Roermond), Nijswiller (L. Bisd. Roermond; bijkerk van Wahlwiller), Tilburg (N.Br., 't Goirke, Bisd. 's Bosch), Tilburg (N.Br., 't Heike, Bisd. 's Bosch), Putte (N.Br., Bisd. Breda), Heer-Hugowaard (N.H., Bisd. Haarlem) en Rijssen (Ov., Aartsbisd. Utrecht).

In Friesland zijn mij, behalve het genoemde Slappeterp, geen plaatsen bekend waar hij als kerkpatroon werd vereerd. Het is echter geenszins onmogelijk dat er hier in de middeleeuwen meer kerken aan den Heilige zijn gewijd geweest, al is ook een bijzondere vereering van dezen Parijschen Heilige door de Cisterciensers en Premonstratensers, die in Friesland veel abdijen hadden, niet waarschijnlijk. Het is ook opmerkelijk dat zijn beeltenis of naam op geen enkele Friesche klok voorkomt.³⁾

Waartoe het heiligenbeeldje gediend heeft is moeilijk precies te zeggen. Zulke beeldjes werden ter versiering

¹⁾ A. J. v. d. Aa, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, X, pag. 412.

²⁾ Batavia Sacra II, pag. 26.

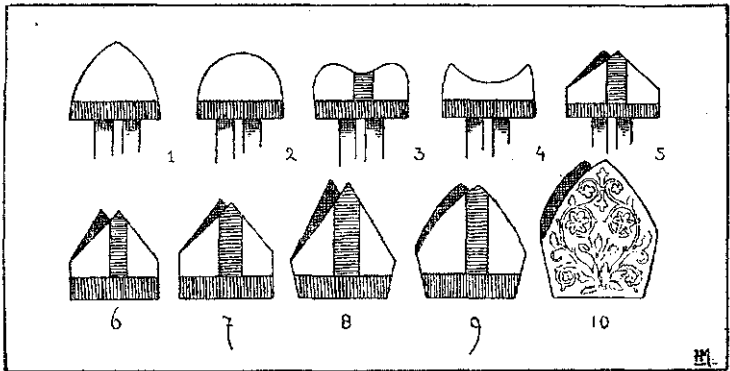
³⁾ Zie: G. H. van Borssum Waalkes, Friesche klokke-opschriften, in „De Vrije Fries” Dl. 16, 18 en 19.

van kerken, kapellen, openbare gebouwen, kloostercellen, woonvertrekken etc. gebezigd.

Het is 14,4 cM. hoog en, volgens het onderzoek van Prof. Grutterink te Delft, uit mergel of kalkhoudenden zandsteen vervaardigd. Op mijn vraag of wij hier met Limburgschen mergel te doen hebben, antwoordde deze deskundige mij dat *volkomen* daarop gelijkende gesteenten onder het Limburgsche tufkrijt niet voorkomen, terwijl hij evenmin met zekerheid zou durven zeggen dat het gesteente uit de omgeving van Parijs afkomstig is. Over de herkomst van het materiaal heb ik dus nog geen zekerheid. Waar door Prof. Gr. de proef werd genomen met schrapel uit de onderzijde van het voetstuk en het geheele beeldje een sterk verweerde korst bezit, zijn afwijkingen verklaarbaar. Hoewel het interessant zou zijn om te weten waar het gesteente vandaan komt, is dit m. i. toch niet van overwegend belang. Uit den aard der zaak werd alle natuursteen hier geïmporteerd en veelal hier bewerkt, al geschiedde dit ook meestal aan de groeve. Materiaal en aard van bewerking slaan daarom ook volstrekt niet altijd met elkander in verband.

De Heilige is op de bekende wijze weergegeven, het hoofd gedekt door de mitra, in beide handen voor de borst houdend. Hij draagt de alba, grootendeels door de kazuifel bedekt, terwijl van den linkerpols de manipel omlaag hangt. De voeten zijn slechts even zichtbaar; de linkervoet is iets verder naar voren geplaatst dan de rechtervoet, waarmede vermoedelijk een loopende beweging is weergegeven. Verder doet niets een beweging veronderstellen want wij merken noch verschil in heupstand noch wijziging in plooiing op. Het figuurtje is bijna symmetrisch ten opzichte van de verticale as en alle soepelheid of ongedwongenheid zijn er vreemd aan. Zwaar vallen de plooiën van de lange kazuifel en van de alba neer, stijf houden de grof bewerkte handen het afgehouden hoofd waarin de bolle oogen uitpuilen. Natief in alle opzichten zijn deze handen en dit hoofd. Hoewel het laatste zeer is geschonden, kan men vooral

aan de oogen de onbeholpen modeleering goed opmerken. Beter dan de naakte deelen zijn de plooiën der gewaden gevormd. Al moge men de stijfheid van het geheel veroordeelen, de détails zijn hier en daar vrij natuurgetrouw weergegeven en de beeldhouwer toont hierin meer bekwaamheid. Het scherpe, hoekige en drukke der vroegere late Gothiek van de 15^e eeuw is eruit verdwenen om plaats te maken voor een zachter, rustiger vormgeving. Vooral de plooiën in het onderste gedeelte van de voorzijde van de kazuifel zijn te waardeeren. Aan de achterzijde is het beeldje slechts ruw behakt; vermoedelijk gemaakt ter plaatsing tegen den wand of in een nisje was verdere afwerking overbodig. Trouwens de geheele wijze van bewerking



toont dat het op frontaalaanzicht is gemaakt. De afbeelding van terzijde doet het vlakke ervan duidelijk uitkomen.

Het beeldje draagt een Noord-Nederlandsch en daarbij typisch provinciaal karakter. De onhandige techniek, de stijve lijnen, het gebrek aan alle gratie, en zoovele onzegbare détails bevestigen deze opvatting.

Deed de stijl reeds vermoeden met een laat-Gothisch werk te doen te hebben, de dateering der kledingstukken van den bisschop komt geheel met deze opvatting overeen.

De *mitra* vooral is een dankbaar object voor dateering. In bijgaande afbeelding is in hoofdtekken de ontwikkeling van dit hoofddeksel vanaf de 11^e eeuw tot heden weer-

gegeven. De eerste vier vormen komen voor een bespreking, in verband met ons beeldje, niet in aanmerking. De vijfde mitra toont een lagen vorm; de breedte is aanmerkelijk grooter dan de hoogte. In de 14^e eeuw neemt de hoogte toe en wordt weldra gelijk aan de breedte, terwijl in de 15^e eeuw de hoogte, in verhouding tot de breedte, nog overwegender wordt. Bij 5, 6 en 7 zien wij deze verandering duidelijk uitgedrukt, doch merken tevens op dat de zijkanten loodrecht op den onderkant staan om dan scherp om te buigen en in de hoorns over te gaan. Bij 8 staan zij scheef op den onderkant en vormen daarmede een stompen hoek, m. a. w. de grootste breedte der mitra ligt boven de onderopening. In de eerste helft der 15^e eeuw komt deze vorm nog maar weinig voor en schijnt pas tegen het einde dezer eeuw meer algemeen te zijn geworden. In de 16^e eeuw wordt de geheele mitra, en speciaal de spits zelf, hooger en puntiger (zie no. 8), terwijl daarna de schuine lijnen der cornua niet meer recht doch gebogen worden zooals bij no. 9. ¹⁾

Bezien wij de mitra van onzen Heilige dan merken wij op dat zij behoort tot type 8 doch nog niet die belangrijke hoogte bezit, zoodat zij zeer waarschijnlijk den laat-15^e eeuw-schen vorm vertegenwoordigt.

Ook de *kasuifel* komt voor dateering in aanmerking. De klokvormige kazuifel, die van af den voor-Karolingischen tijd tot de 13^e eeuw stand houdt, bezat alleen een opening voor het hoofd en vertoonde, dubbelgevouwen, den vorm van een cirkel-sector, was van voren en van achteren even lang en reikte bijna tot op de voeten. In het gebruik hing, tengevolge van den lichaamsvorm, het achtereinde lager dan het vooreinde. Werd de arm gebogen en de hand vrij gemaakt, dan vormde zich in de buiging van den arm een stapel van zware plooiën die zeer ongerieflijk waren

¹⁾ Voor een uitvoeriger overzicht van de ontwikkeling der kerkelijke gewaden raadplege men Joseph Braun. S. J., Die liturgische Gewandung im Occident und Orient, waaraan ook de tekstfiguur is ontleend.

bij het verrichten van den dienst. In den loop der 13^e eeuw begint nu in den vorm der planeta een verandering die vooral ten doel heeft de lengte over de armen te verkorten teneinde die hinderlijke plooiën weg te werken. Ook de lengte van voren wordt ingekort, doch zelfs aan het einde der 15^e eeuw is deze verkorting nog slechts zeer gering. De verandering van zijdelingsche lengte gaat sneller. Het spreekt vanzelf dat hierdoor de ronde vorm overgaat in een spitsere, zich daarin aansluitend bij de spitsbogige Gothiek.

Bij ons beeldje is de plooivorming op de armen reeds zeer gering, terwijl de lengte van voren nog belangrijk is. De vorm komt dus volkomen overeen met dien uit het einde der 15^e eeuw.

De *manipel*. Dit waardigheidsteeken, bestaande uit een sierlint, vaak eindigend in franje, wordt over den onderarm, den elleboog of den bovenarm gedragen. De eerste draagwijze komt overeen met de oude tradities. De manipel is ± 1 M. lang en wordt, dubbel geslagen, over den linkerarm bevestigd, zoodat ter weerszijden de uiteinden omlaag hangen. De breedte varieert van 5—10 cM., terwijl hij zich soms benedenwaarts verbreedt. De mappula uit de 8^e en het begin der 9^e eeuw was een reepvormig saamgevouwen doek. Geleidelijk heeft de vormverandering plaats gehad. In het begin der 11^e eeuw was hij in ieder geval reeds een sierlint, terwijl afbeeldingen uit de 9^e eeuw dezen vorm hier en daar reeds vertoonen. In de 10^e en 11^e eeuw eindigt de manipel bovendien in een trapeziumvormig of rechthoekig stuk. In het laatste geval steekt dit op onschone wijze buiten de begrenzing van het lint uit. Dit type gaat ongeveer tot de 14^e eeuw. In de 14^e en 15^e eeuw is deze breedere beëindiging verdwenen. De 15^e eeuwse manipels zijn zeer eenvoudig. De lengte bedraagt gewoonlijk ± 1 M., de breedte 6—7 cM. Over het algemeen zijn zij korter dan in vroegere perioden. In de 16^e eeuw wordt de manipel breder en verbreedt zich weer aan de uiteinden.

Bij ons beeldje komt de manipel overeen met die uit de 14^e en 15^e eeuw. De afmetingen voldoen m. i. het meest aan die uit het einde der 15^e eeuw daar hij kort is doch reeds breeder dan vóór dien tijd.

Van de alba is dateering niet mogelijk daar slechts een zeer klein gedeelte zichtbaar is.

Samenvattend hetgeen ik over den stijl en de kleederdracht heb medegedeeld kom ik tot de slotsom dat wij in het beeldje moeten zien laat-15^e eeuwsch Noord-Nederlandsch werk. Het sterk provinciale karakter maakt het m. i. volstrekt niet onmogelijk dat wij hier met Friesche sculptuur te doen hebben, al is, bij gebrek aan voldoende vergelijkingsmateriaal,¹⁾ geen afdoende bewijs hiervoor aan te voeren. Het feit dat de H. Dionysius ook in Friesland werd vereerd versterkt mij echter in deze meening.

Voor het Friesch Museum beteekent dit heiligenbeeldje in ieder geval een interessante aanwinst al staat het dan ook, wat kunstwaarde betreft, niet hoog.

¹⁾ De Heer G. J. Veenstra, architect alhier, deelde mij mede dat enkele jaren geleden een houten beeldje van den H. Dionysius in den Z. O.-hoek dezer provincie werd gevonden. Waar dit beeldje is gebleven was hem onbekend.